

ЕТНІЧНІ ПРОЦЕСИ СЛОВАКІВ ЗАКАРПАТТЯ

В 40-х-80-х рр. ХХ ст.

Закарпаття здавна характеризувалось значною етнічною строкатістю. Але, як відзначалось вище, національні і етнічні меншини після другої світової війни склали лише 21,5-25% загальної кількості населення краю. Включення Закарпаття в радянську державно-політичну систему по-різному позначилося на становищі, етносоціальному і етнокультурному розвитку національних меншин. Як тільки в Закарпаття увійшли радянські війська, почалися репресії проти місцевих угорців і німців, яких віднесли до ворожих націй. Уже в листопаді-грудні 1944 р. на підставі постанови Військової Ради 4-го Українського фронту №0036 було розпочато чистку угорського і німецького призовного чоловічого населення. Всі вони були прив'язані до військовополонених і направлені до різних таборів. Ті з них, що перебували у Свалявському таборі, використовувались на відбудові залізничної Воливець-Мукачєво. Умови праці там були настільки важкими, що буквально через 1,5 місяця з 5430 військовополонених близько 3 тис. виснаженими і хворими були повернені до табору [17, 162; 6, 94-96; 13, 160-161].

Загалом за роки радянської влади в Закарпатті відбувались значні етнодемографічні зрушення. Конкретні матеріали засвідчують, що питома вага українців у структурі населення області із 67,9% у 1946 р. зросла до 78,4% у 1989 р. За цей же час численність росіян зросла з 1,5% до 4%, румун – з 2% до 2,4%, циган – з 0,6% до 1%. Питома вага інших національних меншин, зокрема угорців, німців, словаків і чехів, євреїв, болгар, у структурі населення області постійно зменшувалась. Так, угорці в 1946 р. склали ще 17,3% загальної кількості населення, а в 1989 р. – лише 12,5%. За цей же час численність чехів з словаками з 1,7% зменшилась до 0,6%, німців – з 0,4% до 0,3%, євреїв – з 0,8% до 0,2% [11; 7, 267-276].

Словаки на Закарпатті з'явилися як нові переселенці вже з перших десятиліть XVIII ст. Так уже в 1722 р. словаки-лісоруби з'явилися в Марморощинському комітаті. З кінця XVIII ст. переселення словаків почастішали. Саме тоді кілька родин словаків-лісорубів з Ліптовського святого Мікулаша (Кайлики, Тейгли, Кирлики) переселилось в Тур'я Ремети. В 1788 р. у Великому Березному поселилось шість родин словаків-металургів. Їх кількість у Великому Березному швидко зростала, бо в кожній родині налічувалось від 9-14 дітей. Кількість словаків у селі настільки зросла, що вже в 1801 р. вони відкрили свій костел. Словаки селились переважно в західних районах області. У першій половині ХХ ст. словаки проживали переважно у Великоберезнянському, Перечинському, Ужгородському районах в таких населених пунктах: Великий Березний, Перечин, Тур'я Ремета, Онокозці,

Полянська Гута, Кам'янська Гута, Сторожиння, Дравці, Середніс, Антонівка, у Свалявському районі – в Родниковій Гуті, в м. Ужгороді та в м. Мукачєві [5, 108; 9, Т. 2, 262, 269-270; 15, 22-24, 65-66, 68-69, 84-90, 109-110; 3, 13-15; 1, 110; 10, 135; 16, 30-31].

Про реальну чисельність словаків у Закарпатті навіть у часи першої Чехословацької республіки невідомо, бо чехословацькі переписи (1921 і 1930 рр.) подавали словаків і чехів під спільною назвою чехословаки. Лише у складі Радянського Союзу чехів і словаків у переписах почали позначати окремо. Якщо дані 1946 р. засвідчують, що в області тоді проживало 2774 чехи, то у наступні десятиліття їх численність різко скоротилась. Більшість з них виїхала, або ж асимілювалась.

Упродовж ХХ ст. політично-правове і національно-культурне становище словаків Закарпаття кілька разів змінювалось. В новоутвореній Чехословаччині словаки належали до політично і національно-культурного панівного етносу. Словаки разом із чехами займали провідні посади в державних службах, мали широкі можливості для набуття освіти. Уже в 1921 р. в Закарпатті працювали 17 чехословацьких шкіл, а в 1938 вже 188. Вони відкривались і в українських селах, заохочувалась чехізація українців. Навчання в школах велось переважно чеською мовою, але ряд предметів у них викладалось словацькою. Становище словаків змінилось з окупацією в 1939 р. Закарпаття Угорщиною. Угорські власті ліквідували всі чехословацькі школи, а за часи радянської влади (1944-1991 рр.) жодної школи, жодного класу з словацькою мовою навчання не було відкрито [14, 30-31].

Радянські власті своїми політичними заходами постійно впливали на становище словаків. Так, наприклад, у "Протоколи до договору між Чехословацькою Республікою і Союзом Радянських Соціалістичних Республік про Закарпатську Україну від 29.06.1945 р." відзначалось, що "...особи словацької і чеської народності, котрі належать (мають постійне місце проживання) до Закарпатської України, мають право опитувати громадянство Чехословацької Республіки... Особи української і русинської народності, котрі проживають на землях Чехословаччини (в округах Словаччини), мають право опитувати громадянство Союзу Радянських Соціалістичних Республік..." [1, 114; 16, 10-14, 17-21].

Зразу ж після підписання договору почались виїзди жителів Закарпаття на територію Чехословаччини. Найактивніше область залишали угромовні і німецькомовні євреї та ті угорці, які активно співпрацювали з фашистським режимом. З місць їх нового поселення в урядові установи подавали скарги, що нові поселенці, видаючись за чехів, словаків і русинів, насправді є угорцями і євреями. До кінця 1945 р. власті Закарпаття одержали 18 тис. заявок на оптацію. За урядовими даними до Чехословаччини було оптовано понад 24 тис. словаків, євреїв, угорців, русинів. Організоване переселення спеціальними поїздами розпочалось весною 1947 р.

До 10 серпня 1947 р. так було переселено лише 3693 чол. У червні 1945 р. організовано було переселено словаків з околиць Ужгорода (Оноківці, Кам'яницька Гута), 1-го травня 1947 р. було переселено 66 родини (775 мешканців) з Нового Клиновця, 10 родин з Фредішова і Шелестова, 3 родини з Нижньої Визниці [16, 18–20].

Місцеві власті в особі голови Закарпатської обласної ради І. Туряничі робили перепони в можливості вільного вибору громадянства тим українцям, котрі не бажали жити в Радянському Союзі. Він заявив чехословацьким представникам, що всі греко-католики є українцями, а тому відмовив 39 греко-католикам з Оноковців на оптацію в Чехословаччину, але було дозволено переселитись 18 родинам греко-католиків і протестантів, котрі в добу окупації (1939–1944 рр.) записувались угорцями і співпрацювали з окупантами [2, 130–131].

З того часу виїзди словаків до своєї історичної батьківщини не припиняються до наших днів. З ряду населених пунктів словаки виїхали повністю. Виїзди словаків на історичну батьківщину почастишали в 1980-ті роки, коли стали кордони “прозорішими” та у зв'язку з соціально-політичною кризою “світової системи соціалізму” і радянської імперії. Радянські власті “закрили” словацьке питання ще в 1945–1947 рр., коли було ліквідовано всі словацькі школи, громадсько-політичні організації, газети і журнали, припинено всякі форми національно-політичного та релігійного життя і т. ін. Репресії були спрямовані проти церкви. До кінця 1950-х років радянські власті домоглись заборони ведення богослужіння словацькою мовою, а упродовж 1960-х рр. всі словацькі костіли були закриті, їх перетворили на склади, спортзали, клуби і т.п. [12].

Упродовж століть словаки, як і українці, були підданими різних держав, денационалізувались і асимілювались політично панівними етносами. Тривалий час вони були об'єктом мадяризації, що знайшло вираз у значному поширенні серед закарпатських словаків угорської мови. Упродовж 20-30-х рр. ХХ ст. словаки, належачи до чехословацького народу, піддавались чехізації, а в радянську добу їх всілякими методами прагнули зрусифікувати. Найповніше це проявлялось у визнанні етнічно чужих мов за основні розмовні мови чи рідні. Дані переписів 1979 і 1989 рр. засвідчили появу доволі значних груп україномовних і угромовних словаків [4, 105; 12; 8, 64].

Значне поширення української мови серед словаків пов'язано з рядом об'єктивних чинників: близькістю української і словацької мов, переважним навчанням словаків в українських школах, тривалим мирним співжиттям українців і словаків та відсутність між ними конфліктів на етнічному, релігійному та політичному ґрунті, близькість культурно-побутових традицій, святково-обрядової культури і народної творчості і т.ін. Крім того, значного поширення української мови серед словаків пов'язано з тим, що вони живуть, переважно, в українському етнічному оточенні, інтенсив-

но спілкуються з ними на культурно-побутовому рівні, часто родинаються з українцями через етнічнозмішані шлюби і т. ін. Так, наприклад, в с. Тур'ї Реметах із 90 родин лише 20 є чистими словацькими, а 70 – українсько-словацькими [8, 66–67]. Дослідження 1994 р. підтвердили, що за даними запису в паспортах 73,7% всіх шлюбів словаків є українсько-словацькими, реально таких сімей лише 53,8%. Через етнічно змішані сім'ї чимало словаків стали маргіналами, етнічно дезорієнтовані, носіями змішаної етнічності і культурно-побутових традицій.

Наведені дані засвідчують, що лише 31% словаків у містах рідною мовою вважали словацьку, а 33,7% – українську та 28,7% – угорську. Якщо високий відсоток україномовних словаків цілком зрозумілий, то високий відсоток угромовних словаків потребує пояснень. За роки радянської влади частина угорців за паспортами відносила себе до словаків. Крім того, в містах у словацько-угорських районах майже завжди домінувала угорська мова. У сільській місцевості ситуація відмінна. Тут 58,4% словаків визнають рідною словацьку мову, а 30,5% – українську. Угромовних словаків у селах області лише 7,8%.

Для радянської ідеології, пропаганди і політики на перший план завжди виступав чехословакізм, за межами якого важко сприймалися національні інтереси словаків, а тим більше інтереси нечисленної національної меншини закарпатських словаків. Радянське військове вторгнення в Чехословаччину в 1968 р. і подальший ідеологічний наступ радянської тоталітарної системи проти проявів націоналізму остаточно притлумив будь-які прояви національно-культурного життя закарпатських словаків, окрім фольклорного етнографізму. У цих умовах у середовищі словаків стали домінувати соціально-побутові інтереси, проявлялись байдужість до національних форм громадсько-політичного життя. У їхньому середовищі запанувала політична кон'юнктура. Більшість словаків, які стали членами КПРС, прагнули увійти до правлячої номенклатури, стали типовими етнічними маргіналами, приховували свою етнічну належність чи змінювали її. Та й більшість закарпатських словаків перестала засвідчувати свою національну належність, намагались не відрізнитись від решти населення краю. Свою працю, вміння і зусилля вони направляли на досягнення певного стандарту матеріального і сімейно-побутового життя з добротними і впорядкованими садибами, високим рівнем комфортності житла і т. ін. У зв'язку з цим у середовищі словаків зростав інтерес до набуття освіти. Це засвідчується тим, що в 1989 р. на кожну 1000 закарпатських словаків приходилось 88 з вищою, 12 – з незакінченою вищою, 157 – з середньою спеціальною, 385 – з середньою, 101 – з незакінченою середньою освітою [12].

Всі ці чинники вплинули на етнічну маргіналізацію закарпатських словаків, низький рівень їх національної свідомості. Вони мовно українзувались, мадяризувались чи зросійщувались і лише в умовах незалежної України почалося їх національне культурно-політичне відродження.

1. Babiak M., Čáni L. Slováci na Zakarpatskej Ukrajině// Slováci na Zakarpatskej Ukrajině. – Bratislava, 1997. – 181 s.
2. Гайніш І.І. Словаки Закарпаття// Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". – Ужгород, 1997. – С. 130–137
3. Haraksim L. O minulosti Slovákov na Zakarpatsku// Slováci na Zakarpatskej Ukrajině. – Bratislava, 1997. – 286 s.
4. Haráková M. Slováci v obci Turji Remety// Slováci na Zakarpatskej Ukrajině. – Bratislava, 1997.
5. Грацианская Н.Н. Современные культурно-бытовые процессы у словаков Закарпаття// Карпатский сборник. – М., 1972. – С. 108–115.
6. Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до воз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.). – Ужгород, 1995. – 84 с.
7. Макара М.П. Деякі питання сучасних міжнаціональних відносин на Закарпатті//Українські Карпати: етнос, історія, культура. – Ужгород, 1993. – С. 150–160.
8. Макара М., Мигович І. Карпатами поріднені. – Ужгород, 1997. – 78 с.
9. Мицюк О. Нариси з соціально господарської історії Підкарпатської Русі. – Прага, 1938. – 68 с.
10. Molnarova G. Slovenske mensinove skolstvo na Zakarpatskej Ukrajině//Slováci na Zakarpatskej Ukrajině. – Bratislava, 1997. – S. 67–74.
11. Населення Закарпатської області за даними всесоюзного перепису населення 1989 року. Статистичний збірник. – Ужгород, 1990. – 65 с.
12. Національний склад населення Закарпатської області (згідно перепису 1989 року)// Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". – Ужгород, 1997. – 78 с.
13. Павленко Г.В. Нове про депортацію німців Закарпаття в 1944–1946 рр. // Матеріали науково-практичної конференції "Державне регулювання міжетнічних відносин в Закарпатті". – Ужгород, 1997. – С. 160–164.
14. Protokol ke smluve medzi Ceskoslovenskou Republikou a Svazom Sovietskych Socialistických Republik o Zakarpatskej Ukrajině z 29.6.1945//Vaculij J. Hledali svou vlast. – Praha, 1995. – S. 68–71.
15. Ulicny F. Dejny osídlenia uzskej zupy. – Presov, 1995. – 124 s.
16. Vaculik J. Hledali svou vlast. – Praha, 1995. – 223 s.
17. Шляхом Жовтня. Нарис історії Закарпаття. – Ужгород, 1973.